

De wereld van de oude Grieken

Collegedag in Leiden biedt verdieping

Onlangs vond in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden de Collegedag Oude Grieken plaats. Vier sprekers gaven lezingen over uiteenlopende facetten van die samenleving. Een interessante verdieping op al aanwezige kennis over democratie, geld, mythen en kunst.

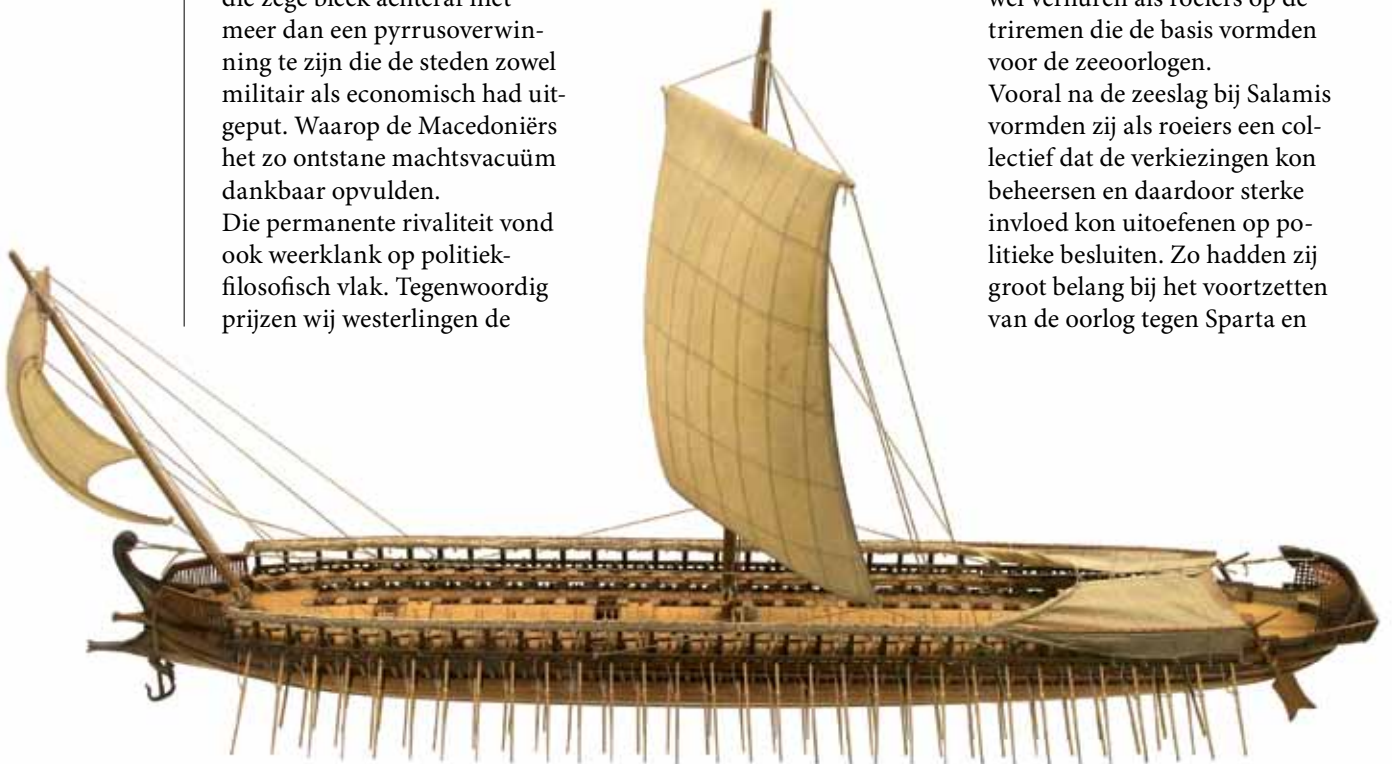
Hans Vermeer is redacteur van Kleio.

Onder: Tijdens de Slag bij Salamis bracht Athene een vloot van zo'n 200 triremen in de strijd met elk een bemanning van 170 roeiers. Bron: Deutsches Museum, München. Rechterpagina: De Vaas van de Stadhouder. De god Hermes weegt de zielen van Achilles en Memnon. De weegschaal slaat door ten nadele van Memnon die dan ook sterft. De vaas dateert uit 330-320 v.Chr. en is gevonden in Italië. Bron: Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

De aftrap was gereserveerd voor Fik Meijer, emeritus hoogleraar Oude Geschiedenis. In zijn lezing gaf hij in kort bestek weer hoe de permanente rivaliteit tussen de Griekse stadstaten uiteindelijk leidde tot hun ondergang. De Grieken mochten zich dan wel één voelen op basis van dezelfde taal en religie, maar dat leidde slechts één keer tot de vorming van een echte militaire eenheid ten tijde van de Perzische dreiging. Toen die dreiging verdween, vervielen de stadstaten weer in het aloude nastreven van het eigenbelang, wat uitmondde in een oorlog tussen de twee grootmachten Sparta en Athene. Sparta kwam daar als overwinnaar uit, maar die zege bleek achteraf niet meer dan een pyrrusoverwinning te zijn die de steden zowel militair als economisch had uitgeput. Waarop de Macedoniërs het zo ontstane machtsvacuüm dankbaar opvulden. Die permanente rivaliteit vond ook weerklank op politiek-filosofisch vlak. Tegenwoordig prijzen wij westerlingen de

democratie (zoals die in Athene vorm kreeg) aan als de best denkbare staatsvorm. Onlangs nog zwengelde auteur en historicus David Van Reybrouck de discussie aan over de huidige tekorten in ons democratische stelsel. Hij stelt voor om ons te herbezinnen en ons stelsel weer te hervormen naar Atheens model met verkiezingen via inloting. Wij gaan er als vanzelfsprekend vanuit dat ook de toenmalige tijdgenoten de Atheense democratie als lichtend voorbeeld beschouwden, maar dat was volgens Meijer zeker geen gemeenschappelijk gedachtegoed. (Lees ook het artikel van Anton van Hooff over dit onderwerp in deze *Kleio*.) Zo had bijvoorbeeld Aristoteles

veel meer waardering voor het eclectische Spartaanse staatsstelsel dat in zijn ogen een juiste mix vormde van monarchie, oligarchie en democratie. De angst die de hedendaagse intellectuele bovenlaag soms nog steeds heeft voor de democratie als staatsvorm, is dezelfde als ten tijde van de Grieken: de angst voor de macht van het gewone volk, gebaseerd op aantal en niet op deskundigheid. Dat dit niet alleen maar een papieren angst was, blijkt uit de feitelijke situatie in het Athene van de vijfde eeuw. Daar vormden de minst vermogenden door hun aantal een belangrijke politieke pressiegroep. Zij konden zich geen wapenrusting veroorloven, maar konden zich wel verhuren als roeiers op de triremen die de basis vormden voor de zeeoorlogen. Vooral na de zeeslag bij Salamis vormden zij als roeiers een collectief dat de verkiezingen kon beheersen en daardoor sterke invloed kon uitoefenen op politieke besluiten. Zo hadden zij groot belang bij het voortzetten van de oorlog tegen Sparta en

hadden door hun aantal ook de mogelijkheid om daar druk op te zetten. Of zoals Fik Meijer het verwoordt: 'De roeiers ... waren afhankelijk van hun inkomen als roeier, dus wilden ze oorlog. Het roeien maakte van hen getrainde en imposante mannen. Met intimidatie konden zij hun wil opleggen aan de volksvergadering.'

Onbetaalbaar of waardeloos?

Tazuko van Berkel, classica en filosofe aan de Universiteit Leiden, stelde in haar lezing over geld in klassiek Griekenland dat betalingen in de oudheid vóór de intrede van de munt op verschillende manieren gedaan werden, al naar gelang de context waarin de betaling plaatsvond. Tot die tijd gebruikte men bijvoorbeeld goud of zilver als betaalmiddel in de handel, werd de prijs van een product gemeten in aantallen vee of schepels graan en kon je een boete of straf betalen met bronzen ketels (drievoeten).

Met name de stap van goud of zilver als betaalmiddel naar de munt lijkt maar klein, maar dat is een misvatting. Want een munt hoeft niet gelijk te staan aan haar intrinsieke waarde en heeft daardoor een betrouwbare instantie nodig die daar garant voor staat.

De munt heeft haar oorsprong in het Lydië van de zevende eeuw voor Christus waar het edelmetaal elektrum werd gedolven. Dit is een mengmetaal bestaande uit zilver en goud en werd bijvoorbeeld gebruikt voor het uitbetalen van soldij. Maar stukjes elektrum kunnen onderling sterk in kleur verschillen naar gelang de mengverhouding van goud en zilver, en dat kon weer leiden tot onenigheid over de waarde van elk stukje. Er moest dus een betrouwbare instantie zijn die garandeerde dat elk stukje elektrum van een bepaald gewicht (ongeacht de hoeveelheid van elke metaalsoort) evenveel

waarde vertegenwoordigde. Die instantie was de overheid die de waarde onderstreepte door op elk stukje elektrum letterlijk haar stempel te drukken. Bij latere munten kreeg die betrouwbaarheid vaak nog extra cachet door op de andere zijde van de munten de afbeelding van een godheid te plaatsen.

Twee werkelijkheden

Ruurd Halbertsma (Universiteit Leiden) speelde in de rol van conservator van het museum een thuiswedstrijd. Hij liet het gehoor kennismaken met de rijke mythologische wereld van de oude Grieken zoals die onder andere is afgebeeld op het vele overgeleverde aardewerk. De spreker wilde daar een bepaald facet van belichten, waarbij hij zich baseerde op een uitspraak van Yuval Noah Harari in het boek *Sapiens. Een kleine geschiedenis van de mensheid*. Daarin stelt de auteur dat wij mensen in de loop van de geschiedenis het vermogen hebben ontwikkeld om ons een beeld te vormen van de werkelijkheid om ons heen. En dat dit vermogen ons juist daardoor ook een beeld kan laten vormen van mogelijke andere imaginaire werkelijkheden.

Het bijzondere is dat die twee werkelijkheden elkaar kunnen beïnvloeden. Daarvan getuigen de afbeeldingen uit de mythologische wereld op het Griekse aardewerk. Zo werd Hercules tot de tijd van de oorlog tegen de Perzen altijd afgebeeld met pijl en boog als wapen. Maar

'Vóór de intrede van de munt kon je een boete of straf betalen met bronzen ketels'

dit bleek tijdens de oorlog het wapen bij uitstek van de Perzen te zijn en was daardoor een Griekse halfgod onwaardig. Vanaf dat moment zien we dat Hercules steeds wordt afgebeeld met een knuppel. En een leuk ►

detail: Hercules was vóór de opkomst van de stad Athene dé grote mythologische held binnen de hele Griekse wereld. Maar om hun macht te tonen bedachten Atheners de mythe van Theseus die veel gelijkenissen heeft met die van Hercules. Ook op andere voorbeelden is

'Herodotus geeft als het ware een meerkeuzelijstje van mogelijkheden, waaruit de lezer de meest logische kan kiezen om het gedrag van de goden te rechtvaardigen'

te zien hoe vijandbeelden uit de harde realiteit van invloed zijn op de afbeeldingen uit de mythologie. Goed en kwaad is daarop vaak te herkennen aan de wapenrusting van de hoofdpersonen. Een leuk voorbeeld daarvan is de afbeelding van Achilles en Memnon op de zogenaamde Vaas van de Stadhouder (zie de afbeelding op de vorige pagina). Achilles (links op de afbeelding) draagt een Griekse hopliet-uitrusting. Terwijl Memnon op het hoofd een Samnitische helm heeft, een helm die gedragen werd door de vijanden van de Griekse kolonisten in Midden-Italië.

Moeilijke mythen

In de laatste lezing van de dag ging Hugo Koning (Universiteit Leiden) in op een vraag die elke lezer van de Griekse mythologische verhalen zich ooit wel zal hebben gesteld, namelijk: hoe is het vaak amorele gedrag van de goden en hun liefdeloze houding ten opzichte van de mensheid te verklaren? Diefstal, wraak, incest en verkrachting... er lijkt vaak geen enkele norm te zijn die als meetlat naast het godengedrag kan worden gelegd. Terwijl zulk soort gedrag in de mensenwereld juist als verwerpelijk wordt beschouwd. Tijdgenoten waren zich bewust van die tegenstrijdigheid en probeerden daar verklaringen

Chronos die zijn eigen kinderen verslindt, kan in een allegorische context gezien worden als de Tijd die uiteindelijk alles laat verdwijnen. Schilderij door Francisco de Goya, geschilderd tussen 1819 en 1923. Bron: Museo Del Prado, Madrid.

voor te geven. Een simpele maar meteen ook modern aandoende verklaring werd al gegeven door Xenophanes (circa 500 v.Chr.). Die stelde dat koeien – als zij een kunstwerk zouden kunnen maken – hun godenbeelden zouden uitbeelden als koeien en paarden als paarden. Waarmee hij wilde zeggen dat de mensheid haar goden uitbeeldt als mensen en dus ook met alle tekortkomingen die mensen eigen zijn. De mensen zouden hun goden dus gemaakt hebben naar hun eigen beeltenis.

Later ging men de verklaringen zoeken in de allegorie waarbij de mythen gezien worden als symbolen voor bepaalde ideeën. De vader van de allegorie is Theagenes, die mythen beschouwde als fysische of psychologische allegorieën. Bij een fysische allegorie kun je dan bijvoorbeeld denken aan Poseidon die symbool staat voor water en Hephaistos voor vuur. Bij een psychologische allegorie zou Athene staan voor wijsheid en Aphrodite voor begeerte.

Die abstractie van de mythen vond zijn toppunt bij Herodotus (vijfde eeuw v.Chr.) die bijvoorbeeld alle mogelijkheden opsomde waarom de Spartaanse koning Kleomenes zelfmoord zou hebben gepleegd. Hij geeft als het ware een meerkeuzelijstje van mogelijkheden, waaruit de lezer de meest logische kan kiezen om het gedrag van de goden te rechtvaardigen. Herodotus laat daarbij in het geval van Kleomenes de keuze tussen overmatig drankgebruik, het omkopen van de Pythia of het schenden of zelfs omhakken van een heilig woud. Het interessante aan deze hele discussie is toch wel dat de oude Grieken openlijk kritisch durfden te reflecteren op het vaak amorele gedrag van hun goden. Gedrag dat men bijvoorbeeld ook aantreft bij de vaak oorlogszuchtige en wraakzuchtige christelijke god uit het Oude Testament, maar waarbij die discussie in de loop der tijden maar heel langzaam op gang is gekomen. ■